

DZIAŁALNOŚĆ UZDROWISK W BUSKU-ZDROJU ORAZ W SOLCU-ZDROJU W LATACH 1939-1945

Activity of spa resorts in Busko-Zdrój
and Solec-Zdrój in 1939-1945

Karolina Natalia Trzeskowska-Kubasik¹

1. *Biuro Badań Historycznych, Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie, Polska*

Karolina Natalia Trzeskowska-Kubasik – 0000-0002-6766-3736

Streszczenie: Funkcjonowanie uzdrowisk w Busku-Zdroju oraz w Solcu-Zdroju w czasie okupacji niemieckiej jest tematyką pomijaną do tej pory w historiografii polskiej. Na temat ich działalności można znaleźć jedynie enigmatyczne wzmianki. Główną przyczyną tego stanu rzeczy można upatrywać w ubogim stanie źródeł – mowa tutaj zwłaszcza o materiałach dotyczących Solca-Zdroju. Przedmiotem niniejszego artykułu jest m.in. omówienie działalności uzdrowisk w latach 1939-1945 a także skali zniszczeń, jakie poniosły w wyniku działań okupanta niemieckiego.

Uzdrowiska w Busku-Zdroju oraz w Solcu-Zdroju poniosły duże straty w czasie okupacji niemieckiej. Zakłady lecznictwa uzdrowiskowego zmieniły swoje przeznaczenie, i stały się przede wszystkim miejscami rekonwalescencji dla Niemców. Warto zauważyć, że ludności polskiej niemal całkowicie ograniczono do nich dostęp. Część zakładów zdrojowych uległa zniszczeniu, a ich wyposażenie zrabowano. W wyniku okupacji niemieckiej zdevastowano także bazę noclegową w Busku-Zdroju i Solcu-Zdroju. Tylko w Busku-Zdroju liczba pokoi dla kuracjuszy zmniejszyła się o 350. Podczas gdy w Busku-Zdroju kuracjuszy przyjmowano już w 1945 roku, Solec-Zdrój został otwarty jako całoroczne uzdrowisko w 1961 roku.

Abstract: The activity of the spa resorts in Busko-Zdrój and in Solec-Zdrój during the German occupation is poorly described in Polish historiography. Only enigmatic mentions can be found in publications about their activities. The main reason for this can be attributed to the poor state of the sources – especially concerning Solec-Zdrój. The goal of the article is among others to characterize the activity of the spa resorts in Busko-Zdrój and in Solec-Zdrój between 1939 and 1945, and the description of the scale of the destruction they suffered as a result of the actions of the German occupier.

The both spa resorts: in Busko-Zdrój and Solec-Zdrój suffered a big losses during the German occupation. Spa facilities changed their purpose, being mainly a place of convalescence for the Germans. It should be noticed, that the access of the Polish population to them was almost completely limited. Some of the spa facilities were destroyed and their equipment was plundered. As a result of German occupation, the accommodation base in Busko-Zdrój and Solec-Zdrój was also devastated. Only in Busko-Zdrój number of rooms for patients decreased by 350. While in Busko-Zdrój patients were admitted as early as 1945, Solec-Zdrój was opened as a year-round health resort in 1961.

Słowa kluczowe: uzdrowiska, wyposażenie uzdrowisk, okupacja niemiecka, represje niemieckie.

Key words: spa resorts, spa equipment, German occupation, German repressions.

DOI 10.53301/lw/150409

Praca wpłynęła do Redakcji: 07.03.2022

Zaakceptowano do druku: 25.05.2022

Autor do korespondencji:

Karolina Natalia Trzeskowska-Kubasik
Biuro Badań Historycznych, Instytut Pamięci Narodowej
w Warszawie
e-mail: trzeskowskakarolina@gmail.com

Wstęp

Uzdrowiska w Busku-Zdroju oraz w Solcu-Zdroju słyną z terenów bogatych w źródła wód siarkowych oraz borowinowych. Popularne w międzywojniu było powiedzenie: „Jeśli ci Busk nie pomoże, to pomoże ci jedynie święta ziemia” [1]. Źródła soleckie prof. Józef Dietl w 1858 r. scharakteryzował zaś w następujący sposób: „źródło soleckie należy do najsilniejszych i najskuteczniejszych tego typu wód w całej Europie” [2].

W okresie międzywojennym uzdrowiska w Busku-Zdroju i w Solcu-Zdroju odwiedzało nawet po 10 tys. kuracjuszy rocznie. Głównymi schorzeniami, które tam leczono były m.in: reumatyzm, artretyzm, gruźlica, zapalenia nerwów i nerwobóle, a także choroby skórne i alergiczne [3].

W wyniku działań okupanta niemieckiego, zarówno zakłady w Busku-Zdroju, jak i w Solcu-Zdroju uległy procesowi dewastacji. O ile pierwsze uzdrowisko zaczęło funkcjonować 15 maja 1945 r., to drugie powróciło do całkowitej działalności dopiero w 1961 r.

Funkcjonowanie uzdrowisk w Busku-Zdroju oraz w Solcu-Zdroju w czasie okupacji niemieckiej jest tematyką pomijaną do tej pory w historiografii polskiej. Na temat ich działalności w publikacjach można znaleźć jedynie enigmatyczne wzmianki. Głównej przyczyny tego stanu rzeczy można upatrywać w ubogim stanie źródeł – mowa tutaj zwłaszcza o Solcu-Zdroju. Przedmiotem niniejszego artykułu jest m.in. omówienie działalności uzdrowisk w latach 1939-1945, a także skali zniszczeń, jakie poniosły w wyniku działań okupanta niemieckiego.

Działalność uzdrowisk w Busku-Zdroju i w Solcu-Zdroju w latach 1939-1945

1 września 1939 r. na uzdrowską część Buska-Zdroju spadły pierwsze bomby, m.in. w pobliżu Sanatorium Dziecięcego „Górka”, nie naruszając jednak jego terenu. Jedną z bomb zniszczyła sanatorium Zakładu Ubezpieczeń Społecznych [4]. Według wspomnień dr Szymona Starkiewicza, wieloletniego dyrektora „Górki”: „[...] Gdyśmy tak przybiegli, zobaczyliśmy przed gmachem ogromną wyrwę, pełną szkła z rozbitych szyb, a na progu zarządzającą kuchnię z roztrzaskaną głową. Byliśmy wstrząśnięci, gdyż przed godziną omawialiśmy ewentualność przeniesienia tam części dzieci z Górki, na której jak nam się wydawało, nie było zbyt bezpiecznie” [5]. W wyniku nalotu były osoby ranne oraz zabite. 4 września 1939 r. władze powiatowe wraz z częścią podległych im urzędników opuściły Busko-Zdrój [6]. Z miasteczka wyjechała również dyrekcja uzdrowiska i personel, pozostawiając na pastwę losu 12 starszych i ciężko chorych kuracjuszy [7].

W pierwszych dniach września 1939 r. przeważająca liczba osób przebywających na kuracji opuściła również uzdrowisko w Solcu-Zdroju. Bogumił Hetnarski relacjonował: „Ludzie opowiadali o tragicznej historii małżeństwa uciekającego na motocyklu. Kobieta miała rzekomo niemowlę w plecaku. Poza tym była obciążona jeszcze jakimś tobołami. Kiedy się zatrzymali, stwierdzili z przerażeniem, że nie mają dziecka. Istny koniec świata!” [8].

We wrześniu 1939 r. Niemcy używali buskich sanatoriów w charakterze szpitali dla niemieckich żołnierzy [9]. Warto podkreślić fakt, że do Sanatorium Dziecięcego „Górka” zwożono także żołnierzy Wojska Polskiego (WP) rannych w bitwie pod Broniną. W księgach parafialnych Najświętszej Marii Panny w Busku-Zdroju zarejestrowano 11 aktów zgonu żołnierzy WP, którzy z powodu odniesionych ran w bitwie pod Broniną zmarli na „Górcie” [10]. Byli to: Ludwik Bryłka, Stanisław Boczar, Władysław Debich, Franciszek Hrycko, Tymota Iwaneczko, Józef Leski, Czesław Mizgajski, Emil Muthwil, Stefan Sehman, Antoni Winnicki oraz Antoni Zawąta.

Przybyły we wrześniu 1939 r. do Buska-Zdroju Kreis-hauptmann dr Wilhelm Schäfer w następujący sposób scharakteryzował uzdrowisko: „Busko było miastem z około 6 tys. mieszkańców. Znajdowała się w nim doskonała kąpiel siarkowa, która ma doskonałe działanie lecznicze na reumatyzm” [11]. W 1940 r. leczenie na terenie Generalnego Gubernatorstwa, w tym uzdrowskie, podporządkowano administracji niemieckiej. Dyrektorem Zakładu Zdrojowego w Busku-Zdroju był Otto Geigenmüller, który pełnił równocześnie funkcję inspektora skarbowego [12]. Część przedwojennego

personelu została przez niego zwolniona. Wśród nich znajdował się m.in. dyrektor „Górki” – dr Szymon Starkiewicz. Na stanowisku zastąpiła go żona Geigenmüllera. Starkiewicz scharakteryzował ją w następujący sposób: „Apodyktyczna, bezwzględna, nierówna, zaczęła wtrącać się w różne sprawy lekarskie, których zupełnie nie rozumiała. Z początku starałem się jej coś tłumaczyć, zresztą bez efektu, później milczałem” [13].

Po dokonaniu zmian administracyjnych w 1941 r. Niemcy zaostrzyli politykę wobec uzdrowisk. Pozostałe w Sanatorium „Górka” dzieci, Niemcy rozwieźli po różnych sierocińcach. Wojskowy Szpital Uzdrowsko-Rehabilitacyjny przeznaczili dla żołnierzy Wehrmachtu [14]. Zmienili także przeznaczenie Sanatorium „Górka”, przekształcając je w lecznicę reumatologiczną dla dorosłych (*Rheumaheilstaedte*) [15]. Konsekwencją niemieckiej polityki wobec uzdrowisk był niemal całkowity brak dostępu ludności polskiej do leczenia uzdrowskiego, który trwał aż do 1945 r. Kuracjami w Busku-Zdroju byli głównie Niemcy oraz Polacy z Generalnego Gubernatorstwa, zatrudnieni w przemyśle zbrojeniowym. Miłośnikiem buskich kąpiel siarczkowych był m.in. Max Peter – funkcjonariusz Policji Bezpieczeństwa (*Sicherheitspolizei*). 12 lipca 1944 r. żołnierze Obwodu ZWZ-AK Busko przeprowadzili udany zamach w czasie jego powrotu ze zdroju. Marian Wojnakowski, ps. „Wodnik” dowiedział się od swojej matki, która pracowała przy obsłudze kąpiel siarczanych o zakończeniu zabiegu przez Petera. Wykonanie wyroku w okolicach zdroju nie wchodziło w rachubę, ponieważ stacjonowała tamże duża liczba Niemców. Udaną akcją zbrojną przeprowadzono na rynku w Busku-Zdroju [16].

Tabela. Frekwencja kuracjuszy oraz liczba wydanych kąpiel siarczkowych w Busku-Zdroju w latach 1937-1945.

Rok	Frekwencja kuracjuszy	Liczba wydanych kąpiel
1937	6800	Brak danych
1938	7411	145 182
1939	5267	98 369
1940	1945	18 108
1941	2235	26 893
1942	4687	67 947
1943	3230	42 123
1944	Brak danych	Brak danych
1945	371	Brak danych

Konsekwencją polityki niemieckiej wobec buskiego uzdrowiska był znaczący spadek liczby kuracjuszy. Frekwencja w sezonie letnim w 1940 r. wynosiła 1945 osób, w 1941 r. – 2235, w 1942 r. – 4687, a w 1943 r. – 3230 [17]. W całym 1945 r. Busko-Zdrój odwiedziło zaś 371 osób. Porównując liczbę kuracjuszy do okresu przedwojennego, było ich o połowę mniej: w 1937 r. Busko-Zdrój odwiedziło 6800 osób, a w 1938 – 7411. Wraz z znaczącym spadkiem turystów, spadła również liczba kąpiel siarczkowych. W 1938 r. wydano ich 145 182. W 1940 r. ich liczba zmalała ponad ośmiokrotnie – do 18 108, zaś

w 1941 r. ponad pięciokrotnie – do 26 893 [18]. W 1946 r. wzrosła do ponad 82 000 [19].

W okresie przedwojennym w obydwu uzdrowiskach na terenie powiatu stopnickiego – Buska-Zdroju i Solca-Zdroju – liczba kuracjuszy dochodziła do 10.000 osób rocznie, co w znaczącym stopniu wpływało na wydatną rolę gospodarczą tych terenów. Przeciętnie kuracusz przebywający w uzdrowiskach w okresie międzywojnia wydawał ok. 300 zł miesięcznie, co w ogólnym zestawieniu dochodów powiatu stopnickiego dawało poważną sumę – ok. 3 000 000 zł rocznie [20]. Dla porównania, według listy cen obowiązujących w buskim uzdrowisku w 1941 r., wysokość opłaty kuracyjnej za pobyt czterotygodniowy w uzdrowisku w okresie od 1 lipca do 31 sierpnia kształtowała się na poziomie 24 zł. Cena za pobyt dwutygodniowy wynosiła zaś 17 zł. Za czterotygodniowy pobyt w uzdrowisku w okresie od 1 września do 15 października trzeba było zapłacić 17 zł, zaś za dwutygodniową kurację w tych samych miesiącach taksa wynosiła 10 zł [21]. Według cennika zabiegów z 1941 r. w buskim uzdrowisku ordynowano m.in.: kąpiele siarkowe, borowinowe, błotne, jodobromowe. Oferowano również kurację pitną w postaci wody mineralnej siarkowej. Ceny zabiegów różniły się w zależności od sezonu i wahały w granicach od 2 do 10 zł. Były to z pewnością bardzo zaniżone stawki dla żołnierzy niemieckich.

Baza noclegowa

W okresie przedwojennym w Busku-Zdroju funkcjonowały 22 wille o łącznej liczbie 545 pokoi. Wymienić wśród nich należy następujące pensjonaty: „Angielska”, „Bristol”, „Sanato”, „Wiktoria”, „Zacisze”, „Zamek Derstawa”, a także wille i dworki: „Bagatela”, „Brzozówka”, „Chopin”, „Krakowska”, „Oblęgorek”, „Ormuzd”, „Słowacki”, „Trzy Róże”, „Warszawska”, „Wersal”, „Winogór” oraz „Wiślica”. O ile w okresie przedwojennym Busko-Zdrój dysponowało 545 pokojami, o tyle w okresie powojennym liczba ta spadła do 195. W 1945 r. na terenie Buska-Zdroju dla kuracjuszy były dostępne jedynie: „Sanato”, „Słowacki”, „Wiślica”, „Oblęgorek” i „Chopin”. Dokuczliwy brak pomieszczeń przyczynił się do tego, że w pokojach w działających willach przebywało po kilku kuracjuszy.

W czasie okupacji niemieckiej wille położone w okolicach parku zdrojowego miały różnorakie przeznaczenie. W niezamieszkałych pensjonatach w Busku-Zdroju Niemcy kwaterowali przesiedleńców z Wielkopolski [22]. W willi „Wersal” położonej przy Al. Mickiewicza mieściła się siedziba żandarmerii niemieckiej. W jej piwnicach znajdował się areszt, przez który przeszły setki mieszkańców Kreishauptmannschaft Busko [23]. Po wojnie w budynku ulokowała swą siedzibę Komenda Powiatowa Milicji Obywatelskiej. W 1949 r. willę zamieniono na mieszkania dla funkcjonariuszy MO. Wskutek powyższych działań utracono aż 60 pokoi dla potencjalnych kuracjuszy [24].

W położonej w pobliżu „Wersalu” willi „Trzy Róże” w czasie okupacji niemieckiej mieściła się Główna Zbiornica Jaj przy Powiatowej Spółdzielni Rolniczo-Handlowej. W czerwcu 1944 r. zakwaterowano w niej oddział żandarmów składający się z Polaków pochodzących głównie ze wschodniej części Polski [25]. W latach 50. XX w.

budynek został przejęty przez Liceum Ogólnokształcące na internat żeński. W pobliżu willi „Trzy Róże” była zlokalizowana willa „Warszawska” należąca przed wojną do Mojżesza Cukiermana. W latach 1945-1960 zamieniono ją na mieszkania komunalne.

W willi „Urocza”, należącej przed wojną do Joska Topioła, Niemcy zorganizowali Hurtownię Owoców i Warzyw. Na wyższych kondygnacjach mieściły się zaś mieszkania przeznaczone dla Niemców oraz osób przesiedlonych z Wielkopolski [26]. Po zakończeniu wojny willę „Urocza” przeznaczono na mieszkania komunalne.

Położony w dolnej części al. Mickiewicza „Zamek Derstawa” przemianowano na *Willa Zumriter*. W latach 1940-1944 zakwaterowano tam niemiecką orkiestrę symfoniczną oraz utworzono hotel dla artystek, które przyjeżdżały do Buska-Zdroju na występy. Po wojnie w „Zamku Derstawa” zlokalizowano m.in. biuro Państwowego Ośrodka Maszynowego.

W 20-leciu międzywojennym willa „Bristol” należąca do Erzila Cukiermana pełniła rolę Uzdrowskiego Szpitala Wojskowego. W czasie okupacji niemieckiej Niemcy zlokalizowali w niej mieszkania komunalne dla żandarmów niemieckich. Była także przeznaczona na mieszkania komunalne po zakończeniu działań wojennych. Pensjonat „Sanato”, położony przy ul. 1 Maja, Niemcy częściowo przeznaczyci na pokoje dla kuracjuszy. W jego części zlokalizowano także mieszkania komunalne dla Niemców [27].

Również wille w Solcu-Zdroju uległy znacznemu zniszczeniu. Wspomnieć należy przede wszystkim o willi „Pod Brzozami” i o „Mickiewiczówce”. W styczniu 1945 r. częściowemu zniszczeniu uległa także willa „Organistówka”. Czas II wojny światowej był również okresem postępującej dewastacji sanatorium „Świt”. Od jesieni 1940 r. do wiosny 1941 r. kwaterowali w nim wojsko niemieckie, a następnie *Baudienst*. Po wojnie zamieniono je na magazyn nawozów sztucznych [28]. Częściowemu zniszczeniu uległa również willa „Prus”. W sierpniu 1944 r. w budynku mieściło się dowództwo odcinka frontu niemieckiego. W tym samym miesiącu zbombardowano środkową część budynku, w której trwała narada operacyjna. Po zakończeniu wojny nienaruszone skrzydło willi służyło dawnym właścicielom, aż do upaństwowienia Zakładu Zdrojowego.

Straty materialne uzdrowisk w Busku-Zdroju i w Solcu-Zdroju

W czasie okupacji niemieckiej zniszczeniu uległy zakłady i urządzenia zdrojowe w Busku-Zdroju. W uzdrowisku zniszczenia spotęgowało także wkroczenie Armii Sowieckiej w styczniu 1945 r. Wywieziono urządzenia światłolecznicze, elektrolecznicze, urządzenia gabinetów lekarskich, rentgenowskie i analityczno-badawcze. Wskutek powyższych dewastacji w 1945 r. był nieczynny m.in.: dział kąpeli borowinowych, dział światłolecznictwa i elektroterapii, a także dział gimnastyki leczniczej [29]. Zniszczono również archiwum zdrojowe. Ogromne straty poniosło Sanatorium Dziecięce „Górka”. Około 200 specjalnych łóżeczek dla dzieci przerobiono dla łóżka żołnierzy niemieckich. Rozgrabiono ubrania, bieli-

znę dziecięcą, a także pościel. Wywieziono aparat rentgenowski, diatermie, lampy oraz wszystkie obrazy [30]. Urządzenia zdrojowe uległy dewastacji nie tylko na skutek działalności okupanta niemieckiego. Uzdrawisko Busko-Zdrój zostało przejęte przez władze polskie 24 stycznia 1945 r. Zgodnie z informacjami pochodzącymi ze sprawozdania dyrektora zakładu w uzdrawisku „nie ma bodaj 1 m² zieleni zakładowej, który by nie był naruszony, nie ma 5 m ogrodzenia, które by nie było nadwyrężone, nie ma budynku, który by nie ucierpiał, nie ma działu, żeby nie miał śladów przygodnego lub celowego zniszczenia” [31].

Jeszcze większe straty poniosło uzdrawisko Solec-Zdrój. Samo miasteczko, jak i zakład zdrojowy, uległy dewastacji w ramach działań wojennych w 1944 r. Podczas okupacji niemieckiej w Solcu-Zdroju w 80% zniszczono nowoczesne urządzenia łazienek wybudowanych w 1923 r., a także wycięto las należący do Zdroju i wiele drzew z parku zdrojowego. Urządzenia zdrojowe zostały niemal całkowicie zrabowane. Uzdrawisko pozbawiono również tak podstawowych sprzętów, jak stoły, taborety czy łóżka [32]. W sprawozdaniu z 12 września 1945 r. zamieszczono następującą informację: „Wanien było 65 – jest 25, taboretów jest tylko 5, kozetek było 72 – jest obecnie 9, łóżek nie ma, stołów nie ma. Zniszczone i zrabowane wszystko w 90%” [33]. W 1951 r. uzdrawisko Solec-Zdrój zostało upaństwowione i włączone do Dyrekcji Państwowego Uzdrawiska w Busku-Zdroju. Do 1958 r. leczono w nim rocznie około 500 kuracjuszy. W lipcu 1961 r. Solec-Zdrój został otwarty jako uzdrawisko całoroczne [34].

Zakończenie

Zakłady lecznictwa uzdrawiskowego w Busku-Zdroju oraz w Solcu-Zdroju w czasie okupacji niemieckiej zmieniły swoje przeznaczenie, pełniąc głównie funkcję miejsc rekonwalescencji dla Niemców. Warto podkreślić, że ludności polskiej niemal całkowicie ograniczono do nich dostęp, co miało drastyczny wpływ na zmniejszenie frekwencji kuracjuszy. W wyniku działań niemieckiego okupanta, część zakładów zdrojowych uległa zniszczeniu, a ich wyposażenie zrabowano. Dewastacji uległa również baza noclegowa w Busku-Zdroju oraz w Solcu-Zdroju, którą przeznaczono niemal wyłącznie do użytku Niemców. Proces też uległ jeszcze pogłębieniu po zakończeniu działań wojennych. W obliczu powyższych zdarzeń, w samym Busku-Zdroju liczba pokoi dla kuracjuszy zmniejszyła się o 350. Po wojnie pojawiła się konieczność odbudowy uzdrawisk. O ile w Busku-Zdroju przyjmowano kuracjuszy już w 1945 r., o tyle Solec-Zdrój został otwarty – jako uzdrawisko całoroczne – dopiero w 1961 r.

Piśmiennictwo

1. Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej cyt. APK), Państwowy Zakład Zdrojowy w Busku-Zdroju – sprawozdania z działalności 1945, 1947, sygn. 1892 (dalej: 1892), Sprawozdanie Lekarza Zdrojowego Państwowego Zakładu Zdrojowego dra Ludmiła Marca o stanie urządzeń leczniczych Państwowego Zakładu Zdrojowego dra Ludmiła Marca o stanie urządzeń leczniczych Państwowego Zakładu Zdrojowego w Busku-Zdroju, 21 VI 1945 r.; k. 3

2. <https://www.uzdrawiskosolec.pl/historia>, dostęp: 3 III 2022 r.
3. Wojnakowski J, Z dała od Wykusu, Łódź, 1988; 9
4. Chruśliński J, *Busko-Zdrój 1939 roku. Tragiczny wrzesień...*, Buski Kwartalnik Edukacyjny, nr 42, 2013; 35-39
5. Starkiewiczowie Sz. i W, pod red. Dołęgowskiej-Wysockiej B. M, Czyn i łza. Wspomnienie z Górki, Warszawa, 2004; s. 40
6. S. Meducki, Busko w latach wojny i okupacji [w:] Tradycje walk o wyzwolenie narodowe i społeczne na ziemi buskiej. Materiały sesji popularnonaukowej 11 IV 1987 r.; Kielce, 1988; 93
7. Starkiewiczowie Sz. i W, Czyn i łza. Wspomnienia z Górki..., 2004; 38
8. Hetnarski B, Ze Stopnicy do Itaki. Pamiętnik chemika, Krosno, 2009; 62-63
9. Małecka B, Marcinkowski J. T, Rys historyczny rozwoju lecznictwa uzdrawiskowego, „Probl Hig Epidemiol”, 2007; 88, 140
10. Księgi parafialne NMP w Busku-Zdroju, Akta zgonów, 7 II 1940 r.; nr 21-31, k. 145-147
11. Bundesarchiv, Niederschrift einer Tonbandaufnahme zur Dokumentation der Kreishauptmannschaft Busko, Ost-Dok 13/306, 23 III 1961 r.; 2
12. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Kielcach (dalej: AIPN Ki), Okręgowa Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej w Kielcach (dalej: OKŚZpNP-IPN Kielce), Akta podręczne przeciwko dr. Ottonowi Geigenmüllerowi SS-Sturmführer, 53/4838, t. 2, Pismo do GKBZHWP, 31 I 1946 r.; k. 44
13. Starkiewiczowie Sz. i W, Czyn i łza. Wspomnienia z Górki..., 2004; 44
14. Syryjczyk D, Szkice o konspiracyjnej służbie zdrowia w Okręgu „Jodła” w latach 1939-1945, Lekarz Wojskowy, 2012; t. 90, 415
15. APK, Referaty i sprawozdania dotyczące obchodów 150-lecia Przedsiębiorstwa Państwowego Busko-Zdrój i Solec-Zdrój, sygn. 3, Sanatorium Dziecięce Górka w Busku-Zdroju, b. d, k. 5
16. Wojnakowski J, Z dała od Wykusu..., Łódź, 1988; 168
17. Smarzyński H, Powiat Busko-Zdrój przed 1 IX 1939 r. i w okresie okupacji niemieckiej w latach 1939-1945, Kraków, 1960; 91
18. Ibidem, 90
19. APK, Zakłady lecznicze, uzdrawiska, letniska i instytucje leczniczo-zapobiegawcze, sygn. 1035, Formularz dot. Państwowego Zakładu Zdrojowego w Busku-Zdroju, b. d, k. 45
20. Smarzyński H, Powiat Busko-Zdrój przed 1 IX 1939 r. i w okresie okupacji niemieckiej w latach 1939-1945, Kraków, 1960; s. 97
21. Bonikowska M, Funkcjonowanie uzdrawisk w czasie II wojny światowej – wybrane przykłady, „Młoda Humanistyka”, 2019; nr 1, 10
22. Marciniak L, Buska Starówka Zdrojowa, Busko-Zdrój, 2006; 5
23. Trzeskowska-Kubasik K, System więziennictwa na terenie Buska-Zdroju w latach 1939-1945, Rocznik Świętokrzyski, Seria A – Nauki Humanistyczne, 36, 109-110
24. APK, sygn. 1892, Sprawozdanie Państwowego Zakładu Zdrojowego w Busku-Zdroju za sezon 1947 r. t. j. za czas od 2 maja do 31 października 1947 r. b. d, k. 52
25. Trzeskowska-Kubasik K, Akcja w willi „Trzy Róże” w Busku-Zdroju, Wykus, 2020; 10
26. Marciniak L, Buska Starówka Zdrojowa, Busko-Zdrój,

- 2006; 31
27. Żydowski Instytut Historyczny w Warszawie, Relacja Ireny Budzyńskiej, 301/5697, 23 II 1960 r.; k. 23
28. Helis M, Solec-Zdrój. Wczoraj i dziś, Kielce-Solec-Zdrój, 2008; s. 24
29. APK, sygn. 1892, Sprawozdanie lekarza zdrojowego płk. Ludwika Marca o stanie urządzeń leczniczych Państwowego Zakładu Zdrojowego w Busku-Zdroju, 21 VI 1945 r., k. 5
30. Starkiewiczowie Sz. i W, Czyn i łza. Wspomnienia z Górki..., 2004; 48
31. APK, sygn. 1892, Sprawozdanie lekarza zdrojowego płk. Ludwika Marca o stanie urządzeń leczniczych Państwowego Zakładu Zdrojowego w Busku-Zdroju, 21 VI 1945 r.; k. 3
32. APK, Sprawy lecznictwa (szpitale, przychodnie, uzdrowiska), sygn. 1032, Pismo Starostwa Powiatowego Stopnickiego w Busku-Zdroju, 12 IX 1945 r.; k. 94
33. Ibidem
34. Matysek W, 180 lat lecznictwa uzdrowiskowego w Solcu-Zdroju – lekarze zdrojowi, Gazeta Solecka, VII-IX 2017 r.; nr 35, 7